

Արմեն. Յ. Մարուքյան
Պատմ. գիտ. թեկնածու

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Ճանապարհային քարտեզի ուրվագիծ*

Բանալի բառեր – հետևանքների հաղթահարում, ճանապարհային քարտեզ, Հայաստանի Հանրապետություն, Սփյուռք, Օսմանյան կայսրություն, Թուրքիա, Վուդրո Վիլսոնի իրավաբար վճիռ, Սևրի պայմանագիր, Լոզանի պայմանագիր:

Մուտք

2015 թ. հունվարի 29-ին «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի համահայկական հռչակագրի» հրապարակումով միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովն ու Սփյուռքում գործող տարածաշրջանային հանձնախմբերը համայն հայության անունից պաշտոնապես հայտարարեցին, որ այդ պահից սկսած՝ մեկնարկում է հայ ժողովրդի միասնական պայքարը ոչ միայն Հայոց ցեղասպանության փաստի համաշխարհային ճանաչմանը հասնելու, այլև ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման համար, ինչը ենթադրում է իրավական պահանջների թղթածրարի մշակում՝ այն դիտելով որպես անհատական, համայնքային և համազգային իրավունքների և օրինական շահերի վերականգնման գործընթացի մեկնարկ¹:

Միանգամայն բնական է, որ **հատուցման հիմնախնդրի** դիվանագիտական ձևակերպումը հանդիսացող Հայոց ցեղասպանության «հետևանքների հաղթահարում» հասկացությունը պաշտոնական շրջանառության մեջ դրած հռչակագրային բնույթ ունեցող այդ փաստաթուղթը չի մանրամասնում, թե ինչ է հասկացվում նման ձևակերպման տակ:

Ուրեմն անհրաժեշտություն է առաջացել հստակություն մտցնելու Հայոց ցեղասպանության իրագործմամբ հայ ժողովրդին հասցված վնասների ու կորուստների հարցում, որոնք ընդհանուր առմամբ կարելի է բաժանել մի քանի պայմանական խմբերի՝ **հայրենագրկում, մարդկային**

* Հոդվածը տպագրվում է քննարկման կարգով՝ ընթերցողների շրջանում շահագրգիռ դիսկուրսի սկզբնավորման համար: Խմբ.: Ընդունվել է տպագրության 13.04.2015:
1 Տե՛ս <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/01/29/>

Թ. (ԺԵ) ԳԱՐԻ, ԹԻՎ 2 (58), ԱՄՊԻԼ-Հունիս, 2017
ՎԿՄ համահայկական հանդես

կորուստներ, մշակութային ժառանգության ոչնչացում, նյութական կորուստներ, հոգեկան խեղումներ և հոգեբանական բարդություններ:

1. Հատուցման խնդրի առաջադրման իրավաբաղաբական նախադրյալները

Քանի որ Թուրքիան այսօր էլ հետևողականորեն շարունակում է իր ժխտողական քաղաքականությունը և բացառում է անգամ Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հարցի քննարկումը, ակնհայտ է դառնում, որ թուրքական իշխանությունները միայն արտաքին ու ներքին ճնշումների պայմաններում հարկադրված կլինեն անդրադառնալ հատուցման խնդրին: Դա կարող է տեղի ունենալ այն ժամանակ, երբ համաշխարհային քաղաքականության ազդեցիկ դերակատարները թուրքական կողմին հստակորեն հասկացնեն, որ Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հարցում Թուրքիան այլևս այլընտրանք չունի, որ այդ գործընթացը բխում է նաև նրա շահերից, քանի որ այդ կերպ հնարավորություն կստանա հաղթահարել ցեղասպան պետության բարդությունը, ազատվել մեղքի զգացումից, մուտք գործել ժողովրդավարական երկրների ընտանիք, ինչպես ժամանակին դա տեղի ունեցավ գերմանացի ժողովրդի և Գերմանիա պետության հետ: Մեր կարծիքով՝ **ներկայումս խորը փակուղու մեջ հայտնված Թուրքիայի շուրջ ծավալվող աշխարհաքաղաքական զարգացումները արդեն միջնաժամկետ հեռանկարում կարող են հանգեցնել նման իրավիճակի առաջացմանը:**

Մինչդեռ վերջին շրջանում մեզանում սկսել են շրջանառվել Հայոց ցեղասպանության համար հատուցման գործընթացի անհնարինության կամ դրա մեխանիզմների բացակայության վերաբերյալ թյուր տեսակետներ, որոնք կամա թե ականա պարզունակացնում են հարցը, այն իջեցնում կենցաղային մակարդակի և արժեզրկում հատուցման գաղափարը: Նման ծայրահեղությունների մեջ չընկնելու և իրատեսական պատկերացումներով առաջնորդվելու պարագայում հնարավոր է գտնել այս հիմնախնդրի ռացիոնալ լուծումները: Համապատասխան փաստերի ու միջազգային իրավական նորմերի հիման վրա լիովին հնարավոր է մշակել հատուցման գործընթացի որոշակի մեխանիզմներ և գործիքակազմ՝ հիմնվելով նախկինում արդեն կիրառված նախադեպերի վրա: Խոսքը մասնավորապես Հոլոքոստի հետևանքով հրեա ժողովրդին հասցված բարոյական ու նյութական վնասների հատուցման մեխանիզմների մասին է, որոնք կարող են օգտագործվել նաև Հայոց ցեղասպանության իրագործմամբ հայ ժողովրդին հասցված բարոյական ու նյութական վնասների հատուցման գործում:

Մեր պատկերացմամբ՝ հատուցման գործընթացի սկզբնավորման համար անհրաժեշտ կլինեն համաշխարհային քաղաքականության ազդեցիկ դերակատարների այն ջանքերը, որոնք տարիներ առաջ գործադրվեցին Հայաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման նպատակով կողմերին բանակցությունների սեղանի շուրջ նստեցնելու և նրանց միջև համապատասխան փաստաթղթեր ստորագրելու համար: Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման մա-

սին հայ-թուրքական պայմանագրի համար օրինակ կարող է հանդիսանալ 1952 թ. սեպտեմբերի 10-ի **Լյուքսեմբուրգյան համաձայնագիրը**, որով սկիզբ դրվեց Գերմանիայի կողմից Հոլոքոստի հետևանքով հրեաներին հասցված նյութական վնասների փոխհատուցման գործընթացին: Ի դեպ, Գերմանիայի հետ կնքված այդ համաձայնագիրը հրեական կողմից ստորագրվեց ոչ միայն Իսրայել պետության, այլև հրեական Սփյուռքի նախաձեռնությամբ հրավիրված «Պահանջների կոնֆերանսի» ներկայացուցչի կողմից²: Կարծում ենք, որ այս նույն սկզբունքը պետք է կիրառվի նաև Թուրքիայի հետ Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման մասին համաձայնագրի պարագայում: Հայկական կողմից այն պետք է ստորագրվի ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ, օրինակ՝ «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովում» ընդգրկված Սփյուռքի կառույցների՝ կոնսենսուսով ընտրված ներկայացուցիչներից որևէ մեկը, քանզի այդ հանցագործության հետևանքները վերաբերում են համայն հայությանը: Համաձայնագրին պետք է կցվի հատուցման գործընթացի **ճանապարհային քարտեզը**, որով կհստակեցվեն վերը թվարկված հետևանքների հաղթահարման տարբեր ուղղություններով թուրքական պետության կողմից ձեռնարկվելիք քայլերի հաջորդականությունն ու ժամանակացույցը:

Թեև մեզ՝ հայերիս համար Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման գործում առաջնահերթություն է Հայրենիքի նկատմամբ մեր իրավունքի վերականգնման պահանջը, այդուհանդերձ, պետք է գիտակցենք, որ ի սկզբանե այդ պահանջի առաջադրումը միանգամից կհանգեցնի թուրքական կողմի հակազդեցությանը և փակուղի կնտոնի հատուցման ողջ գործընթացը: Ուստի ավելի խելամիտ կլինի ճանապարհային քարտեզում առաջին պլան մղել Հայոց ցեղասպանության հոգեբանական հետևանքների հաղթահարման ուղղությամբ կատարվելիք քայլերը՝ թուրքական իշխանություններին ու հասարակությանը հնարավորություն տալով աստիճանաբար համակերպվել նաև հետագայում սպասվելիք որոշ տարածքային հատուցումների անխուսափելիության մտքի հետ:

Հայոց ցեղասպանության **հոգեբանական հետևանքների** հաղթահարման ուղղությամբ թուրքական իշխանություններից ակնկալվում են օրենսդրական և ենթաօրենսդրական բնույթի հետևյալ քայլերը:

1. 2010 թ. «Մավի Մարմարա» նավի վրա հարձակման հետևանքով իր քաղաքացիների սպանության համար Իսրայելից ներողություն և հատուցում պահանջող Թուրքիան ի վերջո պետք է գիտակցի, որ հայ ժողովուրդն էլ իրենից է սպասում նույն քայլը՝ ցեղասպանության զոհ դարձած միլիոն ու կես անմեղ նահատակների համար: Թուրքիան պետք է պաշտոնապես ներողություն խնդրի հայ ժողովրդից և հայտարարի այդ հանցագործությունը ժխտելու քաղաքականությունից ընդմիշտ հրաժարվելու մասին:

2 Տե՛ս **Մարության Հ.**, Գերմանիայի ֆինանսական փոխհատուցումները հրեությանը (ձևավորումը, գործընթացը, ներկա վիճակը), «Արևմտահայության պահանջատիրության հիմնախնդիրները» (գիտագործական միջազգային գիտաժողով), Կիպրոս-Նիկոսիա, 18-19 ապրիլի 2008 թ., «Գիտական զեկուցումների ժողովածու», Մոսկվա, 2008, էջ 81-82:

2. Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհրդին կից գործող «Ցեղասպանության վերաբերյալ անհիմն պնդումների դեմ պայքարը համակարգող խորհրդի» լուծարումը: Հիշյալ կառույցի գործունեության և առհասարակ Հայոց ցեղասպանության ժխտման նպատակով թուրքական բյուջեում նախատեսված ֆինանսական միջոցները նույն ծավալով պետք հատկացվեն Թուրքիայում Հայոց ցեղասպանության գոհերի հիշատակը հավերժացնող հուշահամալիրի, ինչպես նաև թանգարանի կառուցմանը, թուրքական համալսարաններում իսկական հայագիտական կենտրոնների ստեղծմանը, որտեղ ուսանողների համար կկազմակերպվեն Հայոց պատմության դասընթացներ, նրանց հնարավորություն տալով ոչ միայն ձևարտությունն իմանալ Հայոց ցեղասպանության մասին, այլև ծանոթանալ տեղաբնիկ ժողովրդի պատմությանը: Նշված դրամական միջոցները պետք է նպատակաուղղվեն նաև նոր դպրոցական դասագրքերի հրատարակմանը, որոնցում կբացառվեն հայերի և մյուս ոչ թուրք ժողովուրդների վերաբերյալ զրպարտություններ պարունակող և նրանց նկատմամբ ատելություն սերմանող նյութերը: Հատկապես վերահրատարակման են ենթակա Թուրքիայի պատմության դասագրքերը, որոնք պետք է համապատասխանեցվեն պատմական փաստերին: Դրանցում աշակերտներին նախևառաջ պետք է ներկայացվի Օսմանյան կայսրությունում հայերի և մյուս քրիստոնյա ժողովուրդների իրավագուրկ վիճակի և նրանց նկատմամբ իրագործված ցեղասպանական քաղաքականության մասին ողջ ձևարտությունը: Ժխտողականությանն ուղղվող ֆինանսական միջոցները պետք է հատկացվեն նաև պատմական քարտեզների վերահրատարակմանը՝ վերականգնելով Արևմտյան Հայաստանի նախկին աշխարհագրական անվանումներն ու տեղանունները, ինչպես նաև հեռուստածրագրերի և ֆիլմերի նկարահանմանը, որոնք թուրք հասարակայնությանը ձձնարիտ տեղեկություններ կներկայացնեն հայ ժողովրդի պատմության և մասնավորապես Հայոց ցեղասպանության մասին:

3. Թուրքիայի քրեական օրենսգրքից հանել «Թուրք ինքնությանը, հանրապետությանը և պետության կառույցներին հասցրած զրպարտանքի» համար քրեական պատիժ նախատեսող տխրահոչակ 301-րդ հոդվածը, որը թուրքական իշխանություններն օգտագործում են իրենց քաղաքական ընդդիմախոսներին, այլախոհներին ու լրագրողներին հետապնդելու նպատակով³: Հիշյալ հոդվածի վերացումից հետո Եվրամիությանն անդամակցելու ձգտում ունեցող թուրքական պետությանը եվրոպական որոշ երկրների օրինակով կարող է առաջարկվել կատարել հաջորդ տրամաբանական քայլը՝ օրենսդրորեն քրեականացնել ցեղասպանությունների ժխտումը Թուրքիայում, ինչը կդիտվի որպես երաշխիք, որ այդ երկիրը հետագայում չի փորձի վերադառնալ նախկին քաղաքականությանը:

4. Վերահաստատել դեռևս օսմանյան խորհրդարանի կողմից 1918 թ. նոյեմբերի 22-ին ընդունված «Տեղահանության մասին օրենքը» չեղյալ հայտարարելու մասին որոշումը: Դրանից ելնելով՝ օրինական ճանաչել թուրքական ռազմական տրիբունալների 1919–1921 թթ. վճիռները և ուժը

3 Տե՛ս http://www.amnesty.org/en/alfresco_asset/c8f87ee9-a303-11dc-8d74-6f45f39984e5/eur440352005en.htm

կորցրած համարել Քենալի վարչակարգի կողմից այդ վճիռների վերանայման մասին որոշումները: Թուրքիայի տարածքում դադարեցնել Առաջին աշխարհամարտի տարիներին հանցագործություններ կատարած անձանց հերոսացումը՝ նրանց հրապարակայնորեն հայտարարելով հանցագործներ:

Հայոց ցեղասպանության հոգեբանական հետևանքների հաղթահարման գործընթացին զուգահեռ քայլեր պետք է իրականացվեն նաև այդ հանցագործության նյութական հետևանքների հաղթահարման ուղղությամբ: Այս գործընթացի հիմքում պետք է դրվի «*Ex injuria jus non oritur*» («Իրավախախտումից իրավունք չի կարող առաջանալ») հայտնի իրավական սկզբունքը, որով բացառվում է հանցագործի, տվյալ դեպքում՝ հանցավոր պետության, կողմից հանցագործության հետևանքով զոհից, տվյալ դեպքում՝ հայ ժողովրդից, զավթված ունեցվածքին տիրանալու և վերջինիս իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունը:

2. Նյութական կորուստների վերադարձի կամ՝ դրանց համար փոխհատուցման իրավական հիմքերը

Հայոց ցեղասպանության **նյութական հետևանքների** հաղթահարման նպատակով պետք է ձևավորվի միջազգային հանձնաժողով, որը պետք է կազմված լինի Հայաստանի և Թուրքիայի կառավարությունների, ինչպես նաև «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովում» ընդգրկված Սփյուռքի կառույցների ներկայացուցիչների կոնսենսուսով ընտրված գործիչներից և ղեկավարվի ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նշանակած նախագահի կողմից:

Հայոց ցեղասպանության նյութական վնասների հատուցման այս մեխանիզմը ժամանակին տեղ էր գտել Սևրի պայմանագրի 144-րդ հոդվածում, և դրա տակ ստորագրել էր նաև Օսմանյան կայսրության պատվիրակությունը: Տարբերությունը միայն այն էր, որ հանձնաժողովի գործունեությունը ղեկավարելու էր Ազգերի լիգայի Խորհրդի կողմից նշանակված նախագահը⁴: Հատկանշական է, որ խառը միջազգային հանձնաժողովի մասին այս դրույթը ավելի ուշ կրկնվել է նաև Թուրքիայի կողմից վավերացված և ուժի մեջ մտած Լոզանի պայմանագրի 66-րդ հոդվածում⁵:

Ի դեպ, նյութական հատուցման հարցերով զբաղվող խառը հանձնաժողովի գործունեության արդյունքում էր, որ ժամանակին հաշվարկվեցին Հոլոքոստի հետևանքով հասցված նյութական վնասի չափերը, և այդ հանցագործության զոհ դարձած հրեաներին ու նրանց ժառանգներին հատուցում տրամադրեցին ինչպես Գերմանիայի, այնպես էլ, օրինակ՝ Նորվեգիայի իշխանությունները⁶: Միջազգային հանձնաժողովի գործունեության բոլոր ծախսերը պետք է դրվեն թուրքական պետության վրա:

4 Տե՛ս Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1917), խմբագիր՝ **Զ. Կիրակոսյան**, Եր., 1972, էջ 679:

5 Տե՛ս Treaty of Lausanne, <http://www.lib.byu.edu/index.php>

6 Տե՛ս **Райзель Б.**, Новый взгляд на историю. Процесс реституции в Норвегии, http://libfl.ru/spoils/spoils/rus/spoil5_3.html

Իր առջև դրված խնդիրները լուծելու համար միջազգային հանձնաժողովը նախևառաջ պետք է ճշտումներ կատարի Փարիզի վեհաժողովին հայկական պատվիրակությունների ներկայացրած հուշագրի նախնական և ոչ լիարժեք հաշվարկներում և վերացնելով դրանցում ամկա բացթողումներն ու թերությունները՝ ստեղծի հայ ժողովրդին հասցված նյութական վնասների մասին ամբողջական ու վերջնական մի փաստաթուղթ: Պետք է նկատի ունենալ, որ ցեղասպանությանը զուգահեռ իրականացված զանգվածային ունեզրկման հետևանքով կանխվեց հայերի նյութական հարստության բազմապատկման հնարավորությունը: Ուստի Հայոց ցեղասպանության նյութական հետևանքները հաշվարկելիս չպետք է մոռանալ նաև բաց թողնված շահույթի մասին: Նյութական կորուստների հետևանքների հետ կապված՝ պետք է հաշվարկվեն նաև անցած տասնամյակների ընթացքում այդ գումարի վրա ավելացած թե՛ սղաճը և թե՛ բանկային տոկոսները, որոնցով միայն կամբողջացվի հայերին հասցված նյութական կորուստների և դրանց հետևանքների վերջնական պատկերը:

Դրանից հետո միջազգային հանձնաժողովը պետք է հստակեցնի հայերից բռնազավթված ունեցվածի և խախտված գույքային իրավունքների վերականգնման գործընթացի մարտավարությունը: Այս առումով առաջնահերթությունը պետք է տրվի միջազգային իրավունքում սահմանված՝ նյութական վնասի հատուցման այնպիսի ձևերին, ինչպիսիք են **ռեստիտուցիան**, որը ենթադրում է նախկին վիճակով նյութական արժեքների վերականգնումը, այդ թվում՝ բնեղենով և **ռեստորացիան**, որը նախատեսում է նյութական արժեքների նկատմամբ այն բոլոր իրավունքների վերականգնումը, որոնք ամկա են եղել նախկինում: Միայն այս ձևերի կիրառման անհնարինության դեպքում միջազգային հանձնաժողովը հարկադրված կարող է դիմել **կոմպենսացիայի** հատկացմանը՝ հայերի կորցրած գույքի և ունեցվածքի դիմաց համարժեք դրամական փոխհատուցման ձևին: Դրամական փոխհատուցումները պետք է փոխանցվեն միջազգային հանձնաժողովին կից ստեղծված Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հատուկ **հիմնադրամին**:

Նման մեթոդաբանությամբ առաջնորդվելու պարագայում միջազգային հանձնաժողովը թուրքական իշխանություններին կարող է պարտավորեցնել կատարել Սևրի պայմանագրի 144-րդ հոդվածով ամրագրված այն պահանջը, որով ոչ միայն ուժը կորցրած պետք է ճանաչվեն օսմանյան կառավարության «Լքյալ գույքի» մասին 1915 թ. օրենքն ու դրա լրացումները, որոնցով հայերի գույքն իբր թե ի պահ էր հանձնվում թուրքական իշխանություններին, սակայն գործնականում ըստ էության «օրինականացվում» էր ցեղասպանության ենթարկված հայության ամբողջ ունեցվածքի թալանի քաղաքականությունը, այլև պետք է բացառվի նման օրենքների ընդունումն ապագայում⁷:

Մրանից բխող հաջորդ տրամաբանական քայլը պետք է լինի թուրքական իշխանություններին ուղղված միջազգային հանձնաժողովի պահանջը՝ պաշտոնապես չեղյալ հայտարարել 2001 թ. հունիսի 29-ի **նախարարական գաղտնի շրջաբերականը** և հանձնաժողովի տրամադրության տակ դնել

⁷ Տե՛ս Հայաստանը...փաստաթղթերում, էջ 678:

Կարսի, Արդահանի մարզերի ու Սուրմալուի գավառի, ինչպես նաև Արևմտյան Հայաստանի նահանգների ու նախկինում հայերով բնակեցված կայսրության այլ տարածքների գույքերին վերաբերող Թափուի և կադաստրի գլխավոր վարչության արխիվներում պահվող մինչև 1924 թ. օգոստոսի 6-ը թվագրված բոլոր փաստաթղթերը: Այս շրջաբերականի չեղարկումը փաստաթղթերի հրապարակման պարտադիր նախապայմանն է, քանի որ հենց դրանով է Թափուի և կադաստրի գլխավոր վարչությանը կարգադրվել արխիվում պահվող մինչև 1924 թ. օգոստոսի 6-ի փաստաթղթերից հայերի, հույների և ասորիների թափուների գրանցումների մասին տեղեկություններ չտրամադրել: Ավելին, այդ տեղեկությունների արտահոսքը համարվել է Թուրքիայի ազգային անվտանգությանը սպառնացող վտանգ և կադաստրային տեղական մարմիններին հրահանգվել է նման պահանջ ներկայացնողների ինքնության մասին անմիջապես հայտնել Թափուի և կադաստրի գլխավոր վարչություն⁸:

Թուրքիային պետք է հարկադրվի ընդունել նաև օրենք, որով կամրագրվի նախկին օսմանահպատակ հայերի ժառանգների իրավունքն Արևմտյան Հայաստանի և հայաբնակ այլ շրջանների տարածքներում հայտնաբերված թաքստոցների նկատմամբ, իսկ սեփականատերերի ժառանգներին պետք է ընձեռվի կողոպտված ունեցվածքի մասին տեղեկություններ ստանալու երաշխավորված իրավունք⁹: Հանձնաժողովը պետք է առանձին բնակավայրերով հրապարակի իր կողմից հայտնաբերված հաշիվների, շարժական և անշարժ գույքի բոլոր տերերի անունները՝ ժառանգներին որոնելու համար: Չպահանջված միջոցները պետք է փոխանցվեն Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հատուկ հիմնադրամին: Առանց այս պարտադիր նախապայմանների միջազգային հանձնաժողովը պարզապես չի կարողանա իրականացնել հայերից բռնագավթված գույքի և ունեցվածքի վերականգնման իր գործառույթը:

Հայտնաբերված անշարժ ու շարժական գույքի վերադարձման տեխնիկական հարցերում հանձնաժողովը լիովին կարող է առաջնորդվել Սևրի պայմանագրի նույն 144-րդ հոդվածի դրույթներով, որոնք միանգամայն կիրառելի են նաև այսօր: Հանձնաժողովի ստորաբաժանումների կողմից հայերին կամ նրանց համայնքներին պատկանող անշարժ կամ շարժական գույքը հայտնաբերվելու դեպքում, ում ձեռքում էլ դրանք լինեն, պետք է որքան հնարավոր է շուտ վերադարձվեն օրինական տերերին: Ընդ որում՝ վերադարձվող գույքը պետք է ազատված լինի ցանկացած պարտքից, որոնցով դրանք կարող են ծանրաբեռնված լինել նոր տերերի կողմից և վերադարձվի՝ առանց նոր սեփականատերերին և օգտագործողներին որևէ հատուցում տրամադրելու: Այն դեպքերում, երբ հանձնաժողովը չեղյալ կհամարի գույքի նկատմամբ նոր սեփականատերերի իրավունքները, նրանց փոխհատուցելու պարտականությունը պետք է դրվի թուրքական կառավարության վրա, ինչը առիթ չի կարող դառնալ այդ գույ-

8 Տե՛ս **Մարության Ա.**, Հայոց ցեղասպանության նյութական հետևանքների հաղթահարման հիմնահարցը, Եր., 2015, էջ 101:

9 Տե՛ս **Բարսեղով Յու.**, Հայերի ցեղասպանության համար նյութական պատասխանատվությունը, Եր., 1999, էջ 31:

քի օրինական տերերի իրավունքների վերականգնումն ուշացնելու համար: Թուրքական իշխանությունները պետք է նպաստեն հանձնաժողովի որոշումների կատարմանը, որոնք անբեկանելի են և չեն կարող վիճարկվել կամ վերանայվել թուրքական դատական կամ վարչական մարմինների կողմից¹⁰:

Սևրի պայմանագրի 144-րդ հոդվածի դրույթներին լրացնելու էին գալիս նույն փաստաթղթի 285-րդ և 288-րդ հոդվածները, որոնց համաձայն՝ դաշնակից երկրի կամ Օսմանյան կայսրությունից անջատված տարածքների վրա առաջացած նոր պետությունների քաղաքացիություն ձեռք բերած նախկին օսմանահպատակները Թուրքիայի տարածքում մնացած իրենց գույքի նկատմամբ պահպանում էին բոլոր իրավունքները, և դրանք նախկին վիճակով պետք է վերադարձվեին օրինական տերերին¹¹:

Սևրի պայմանագրի վավերացված չլինելու և իրավական ուժի մեջ չմտնելու հանգամանքը չի նսեմացնում նշված հոդվածների նշանակությունը, քանզի դրանց որոշ դրույթները փաստորեն կրկնվում են օրինական ուժի մեջ մտած 1923 թ. Լոզանի պայմանագրի համապատասխան հոդվածներում, որոնցով Թուրքիան ընդունել է, որ բռնագրաված լքյալ գույքը ենթակա է վերադարձման տերերին կամ նրանց ժառանգներին: Լոզանի պայմանագրի 3-րդ բաժնում՝ «Տնտեսական դրույթներ», առկա են «Հիմնական իրավունքներ և շահեր» դրույթները, որոնց 65-րդ հոդվածի երրորդ պարբերության համաձայն՝ 1915 թ. տեղահանությունն ու սպանությունները բնորոշվում են որպես «անօրինական կերպով ձեռնարկված ռազմական միջոց», և սահմանվում է, որ դրա հետևանքով մարդկանց կրած վնասները պետք է փոխհատուցվեն: Այդ հոդվածի համաձայն՝ ողջ մնացած յուրաքանչյուր հայ կամ սպանված հայի ժառանգ ունի տեղահանության հետևանքով բռնագավթված իր գույքը նախկին վիճակով հետ ստանալու իրավունք¹²:

Հատկանշական է, որ Լոզանի պայմանագրի 66-րդ հոդվածը կրկնում է Սևրի պայմանագրի 144-րդ հոդվածի այն դրույթը, որ գույքային հարցերի վերաբերյալ վեճերը պետք է կարգավորվեն խառը հանձնաժողովների կողմից, իսկ վերադարձվող գույքը պետք է ազատված լինի ցանկացած պարտքից, որով կարող է ծանրաբեռնված լինել նոր տերերի կողմից, իսկ նոր սեփականատերերին և օգտագործողներին հատուցում տրամադրելու հարցը դրվում է թուրքական պետության վրա: Նույն պայմանագրի 65-րդ հոդվածն էլ վերաշարադրում է Սևրի պայմանագրի 285-րդ և 288-րդ հոդվածների այն դրույթները, որ դաշնակից երկրի կամ նոր պետության հպատակություն ձեռք բերած նախկին թուրքահպատակների ունեցվածքը և գույքային իրավունքներն ինչպես Թուրքիայում, այնպես էլ նրանից անջատված տարածքներում պետք է վերադարձվեին նախկին տերերին¹³: Սա վկայում է այն մասին, որ Լոզանի պայմանագրի 65-րդ և 66-րդ հոդ-

10 Տե՛ս Հայաստանը...փաստաթղթերում, էջ 679-680:

11 Տե՛ս Treaty of Peace with Turkey. Signed at Sevres. August 10, 1920, p. 65, <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>

12 Տե՛ս Treaty of Lausanne, <http://wwi.lib.byu.edu/index.php>

13 Տե՛ս նույն տեղում:

վածները Սևրի պայմանագրի 144-րդ, 285-րդ և 288-րդ հոդվածների վերախմբագրված տարբերակներն են:

Սակայն իրենց գույքի նկատմամբ իրավունքը վերականգնելու հարցում թուրքական կողմի պնդմամբ ժամանակային սահմանափակում մտցվեց նախկին օսմանահպատակների, այդ թվում՝ հայերի համար: Այդ իրավունքից օգտվել կարողանալու համար նրանք պետք է մինչև 1924 թ. օգոստոսի 6-ը լինեին իրենց գույքի մոտ: Թուրքիան այդ դրույթը չկատարելու համար ներս չի թողել երկրի սահմանից դուրս գտնվող հայերին՝ կարծես պատնեշ ստեղծելով պետության շուրջ: Թուրքիայում իշխանության եկած քեմալական վարչախումբը սկսեց հետևողականորեն օրենքներ ընդունել, որոնցով արգելվում էր հայերի մուտքը երկիր, և անգամ արգելվում էր պետության ներսում ապրող հայերի ազատ տեղաշարժը՝ նպատակ հետապնդելով թույլ չտալ, որ նրանք Լոզանի պայմանագրի համապատասխան հոդվածների հիման վրա վերականգնեն իրենց գույքային իրավունքները և տեր կանգնեն իրենց ունեցվածքին:

Այսպես, Լոզանի պայմանագրի վավերացումից անմիջապես հետո՝ 1923 թ. սեպտեմբերին, քեմալական իշխանությունները «Լքյալ գույքի մասին» հերթական օրենքն ընդունեցին, որի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ Կիլիկիայից և արևելյան նահանգներից գաղթած հայերը չպետք է ստանային մուտքի արտոնագիր, իսկ 3-րդ հոդվածում սահմանվում էր, որ երկիր չպետք է մուտք գործեին նախկին օսմանահպատակ այն օտարերկրյա քաղաքացիները, որոնք նոր կարգավիճակ էին ստացել առանց թույլտվության¹⁴: Տվյալ օրենքի «տրամաբանությամբ» ենթադրվում էր, որ բոլոր նախկին օսմանահպատակները, մասնավորապես հայերը, որոնք արդեն հասցրել էին ճաշակել այդ հպատակության ողջ «քաղցրությունը», ենթարկվելով ցեղասպանության ու զանգվածային ունեզրկման, կրել անասելի տառապանքներ բռնագաղթի ճանապարհներին և ի վերջո հայտնվել Օսմանյան կայսրությունից անջատված արաբական երկրներում, դրանց քաղաքացիությունը ստանալուց առաջ պետք է թույլտվություն խնդրեին այն պետությունից, որն ամեն կերպ ջանում էր ոչնչացնել իրենց: Այս արտուրդային «փաստարկով» թուրքական իշխանություններն ընդամենը փորձում էին «հիմնավորել» իրենց նախկին հպատակների իրավունքների, մասնավորապես՝ գույքային իրավունքի, պետականորեն վարվող զանգվածային ոտնահարման քաղաքականության «ճշմարիտ» լինելը: Մինչդեռ նոր քաղաքացիություն ձեռք բերելը բացարձակապես չի ենթադրում նախկին հպատակության երկրի թույլտվությունը և նախկին հպատակության երկրում չի կարող հանգեցնել սեփականության նկատմամբ տվյալ անձի ունեցած իրավունքների չեզոքացմանը: Հետագայում 1927 թ. մայիսի 23-ին, ընդունվեց «Օսմանյան կայսրության հպատակների որոշակի կատեգորիաների» մասին օրենքը, որի համաձայն՝ Թուրքիայի քաղաքացիությունից զրկվում էին Օսմանյան կայսրության այն հպատակները, որոնք անկախության պատերազմի ժամանակ չէին մասնակցել ազգային պայքարին, գտնվել էին Թուրքիայից դուրս և Լոզանի պայմանագրի ստորագրումից՝ 1923 թ. հուլիսի 24-ից, մինչև տվյալ օրենքի հրապարակումն ընկած ժամա-

14 Տե՛ս Լևոն Վարդան, Հայկական տասնհինգը և հայերու լքյալ գոյքերը, Պէյրոյթ, 1970, էջ 258:

նակահատվածը չէին ներգաղթել թուրքական տարածք¹⁵: Այս օրենքն արդեն լիովին բացառում էր իրենց հայրենիք հայերի վերադարձի իրավունքը:

Թուրքական իշխանությունների այս գործողությունների վերաբերյալ իրավական գնահատական ստանալու նպատակով Հայ գաղթականների Կենտրոնական կոմիտեն 1929 թ. հունիսի 5-ին ստիպված եղավ դիմել հեղինակավոր չորս իրավաբան-միջազգայնագետների՝ Ժիլբեր Ժիդելին, Ալբեր Լապրադելին, Լուի Լեֆյուրին և Անդրե Մանդելշտամին՝ խնդրելով խորհրդատվական եզրակացություն: Ի պատասխան դիմումի՝ 1929 թ. օգոստոսի 2-ին նրանք հրապարակեցին իրենց խորհրդատվական եզրակացությունը: Հրապարակված փաստաթղթի համաձայն՝ թուրքական իշխանությունների գործողությունները որակվում էին որպես անօրինական, որոնցով խախտվում էին ոչ միայն միջազգային իրավունքի գործող նորմերը, այլև Լոզանի պայմանագրի համապատասխան հոդվածներով Թուրքիայի ստանձնած պարտավորությունները: Սանագետները միաբերան պնդում էին, որ նախկին հայ հպատակների նկատմամբ իրականացվող սահմանափակումները որևէ իրավունք չեն տալիս թուրքական կառավարությանը՝ բռնագավթելու հայերի ունեցվածքը, ինչը ենթակա է վերադարձման օրինական տերերին: Որպես ասվածի հիմնավորում նրանք մեջբերում էին հետպատերազմյան խաղաղության պայմանագրերից հոդվածներ, որոնցով ընդգծվում էր մասնավոր սեփականության պաշտպանության և վնասված կամ բռնագրավված ունեցվածքի վերականգնման պարտադիր սկզբունքը¹⁶:

Այսպիսով, նախկին օսմանահպատակ հայերի կողմից նոր պետության հպատակություն ձեռք բերելը, թուրքական իշխանությունների կողմից նրանց հպատակությունից և հայրենիք վերադառնալու իրավունքից զրկելը, չի կարող օրինական հիմք հանդիսանալ նրանց իրենց ունեցվածքից, իրավունքներից կամ շահերից զրկելու համար: Թուրքական կողմը, անշուշտ, փորձելու է խուսափել սեփական գույքի նկատմամբ հայերի իրավունքների վերականգնման գործընթացից՝ առաջ քաշելով այն թեզը, թե իբր նրանք բաց են թողել իրենց իրավունքները վերականգնելու համար Լոզանի պայմանագրով սահմանված ժամկետները՝ մինչև 1924 թ. օգոստոսի 6-ը չգտնվելով իրենց գույքի մոտ: Սակայն իր տրամադրության տակ ունենալով վերը բերված փաստերը՝ հանձնաժողովը հեշտությամբ կարող է չեզոքացնել թուրքական կողմի պնդումները այն հակափաստարկով, որ եթե անգամ տեղի է ունեցել ժամկետների բացթողում, ապա դա եղել է ոչ հայերի պատճառով, այլ թուրքական իշխանությունների կողմից խտրական օրենքների ու ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունման հետևանքով, որոնցով նպատակ է հետապնդվել ձախողել Լոզանի պայմանագրի համապատասխան հոդվածներով հայերի կողմից իրենց գույքային իրավունքների վերականգնման հնարավորությունը:

Միջազգային հանձնաժողովը պետք է հաշվի առնի նաև այն հանգամանքը, որ ցեղասպանությունից հետո հայերի ունեզրկման քաղաքականությունը շարունակվել է նաև հանրապետական Թուրքիայի կողմից, որը,

15 Տե՛ս **Քարսեղով Յու.**, նշվ. աշխ., էջ 15:

16 Տե՛ս նույն տեղում, էջ 27:

կոպտորեն խախտելով Լոզանի պայմանագրի դրույթները, ապօրինաբար բռնագրավել է հայկական համայնքին պատկանող կալվածքները¹⁷: Ուստի միանգամայն բնական պետք է դիտվի հանձնաժողովի կողմից Լոզանի պայմանագրի 38-րդ և 39-րդ հոդվածներով ոչ մահմեդական բնակչության իրավունքների պաշտպանության Թուրքիայի ստանձնած պարտավորությունների կատարման պահանջը: Նշված հոդվածներով Թուրքիան պարտավորվել է երաշխավորել իր բոլոր բնակիչների կյանքի և գույքի լրիվ և ամբողջական պաշտպանությունը՝ առանց ազգության, սեռի, լեզվի կամ կրոնի խտրականության: Ի կատարումն այս հոդվածների՝ հանձնաժողովը կարող է պահանջել, որ թուրքական իշխանությունները սկսեն կենսագործել 2008 թ. «Համայնքային կալվածքների մասին» օրենքի դրույթները, որոնցով թուրքական կառավարությունը պարտավորվել է 18 ամիսների ընթացքում վերադարձնել ոչ մահմեդական համայնքների ու մասնավորապես հայերի բռնագավթված գույքը¹⁸:

3. Ցեղասպանության հոգևոր-մշակութային հետևանքների հաղթահարումը

Հայոց ցեղասպանության նյութական հետևանքների հաղթահարման հարցում նախանշված մեխանիզմները լիովին կիրառելի են նաև այդ հանցագործության **հոգևոր-մշակութային հետևանքների** հաղթահարման գործում: Մասնավորապես նույն սկզբունքներով կարող է ստեղծվել Հայերի պատմամշակութային ժառանգության պահպանման և վերականգնման միջազգային հանձնաժողով, օրինակ՝ UNESCO-ի հովանու ներքո, որը պետք է կազմված լինի Հայաստանի և Թուրքիայի կառավարությունների, ինչպես նաև «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովում» ընդգրկված Սփյուռքի կառույցների կոնսենսուսով ընտրված ներկայացուցիչներից և ղեկավարվի UNESCO-ի նշանակած նախագահի կողմից: Հանձնաժողովի առաքելությունը պետք է լինի Արևմտյան Հայաստանում և ներկայիս Թուրքիայի այլ տարածքներում հայկական պատմաճարտարապետական հուշարձանների ներկա և ապագա իրավական կարգավիճակի հստակեցումը, ինչպես նաև դրանց հնարավոր վերանորոգման աշխատանքների նախագծերի և նախահաշիվների կազմումը, որոնց ծախսերը պետք է դրվեն թուրքական պետության վրա: Այս միջազգային հանձնաժողովը պետք է ստեղծի յուրաքանչյուր հուշարձանի անձնագիրը՝ վեր հանելով դրա կառուցման ստույգ պատմական հիմքերը, որոնք հետագայում պետք է գետեղվեն այդ հուշարձանների մոտ տեղակայված վահանակների վրա և որպես պարտադիր տեղեկատվական նյութեր օգտագործվեն թուրքական զբոսաշրջային կազմակերպությունների կողմից: Հուշարձանների վերականգնողական աշխատանքների բոլոր փուլերը պետք է վերահսկվեն հանձնաժողովի կողմից՝ դրանց նախնական տեսքից շեղումներ թույլ չտալու նպատակով: Վերականգնողական աշխա-

17 Տե՛ս Թորիկյան Շ., Հայկական հարցը և միջազգային օրէնքը, Պէյրուժ 1976, էջ 138:

18 Տե՛ս Դադայան Խ., Հայոց ցեղասպանության տնտեսական բաղադրյալը. ֆինանսամյութական փոխհատուցման հիմնախնդիրը, «Արևմտահայության պահանջատիրության հիմնախնդիրները», էջ 185:

տանքներից հետո եկեղեցիները պետք է վերադարձվեն համապատասխան հոգևոր կառույցի տնօրինությանը:

4. Տարածքային փոխհատուցման խնդրի փուլային լուծումը

Հայոց ցեղասպանության գլխավոր հետևանքի՝ **հայրենագրկման հաղթահարման** համար, ցավոք, մեր տրամադրության տակ չկա այնպիսի իրավական փաստաթուղթ, որով կհաստատվեր հայ ժողովրդի իրավունքը Արևմտյան Հայաստանի բոլոր նահանգների նկատմամբ: Առաջին աշխարհամարտից առաջ՝ 1914 թ. հունվարի 26-ի ռուս-թուրքական պայմանագրով, նախատեսվում էր եվրոպացի վերատեսուչների միջոցով Արևմտյան Հայաստանի նահանգներն ու Տրապիզոնի նահանգը բաժանել երկու վարչական միավորների, որոնց հայ բնակչության իրավունքների պաշտպանության նպատակով օսմանյան կառավարությունը պարտավորվում էր բարենորոգումներ իրականացնել¹⁹: Ուստի այս հարցում ավելի խելամիտ կլինի որպես հայրենագրկման հետևանքների հաղթահարման իրավական հիմք ընդունել 1920 թ. նոյեմբերի 22-ի ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի Իրավարար Վճիռը, որով հայ ժողովրդի իրավունքը վերականգնվում էր Արևմտյան Հայաստանի երեք նահանգների՝ Էրզրումի, Վանի, Բիթլիսի մեծ մասի վրա, իսկ Հայաստանի համար դեպի Սև ծով ելք ապահովելու նպատակով այդ տարածքին կցվում էր Տրապիզոնի նահանգի մեկ երրորդ մասը: Հայոց հայրենագրկման հետևանքների հաղթահարման հարցում անպայմանորեն պետք է պահպանվի Վուդրո Վիլսոնի իրավարար վճռում ամրագրված Հայաստանի՝ դեպի Սև ծով ելք ապահովելու կարևորագույն սկզբունքը: Քանի որ տարածքային խնդիրների վերջնական կարգավորումը երկար ժամանակ կպահանջի, ուստի թուրքական կողմը հատուցման հարցի շուրջ համաձայնության ձեռքբերումից անմիջապես հետո Հայաստանին Տրապիզոնի նավահանգստից անվարձահատույց օգտվելու իրավունք պետք է տրամադրի:

Այնհայտ է, սակայն, որ նախքան Վիլսոնյան Հայաստանի տարածքների հարցի քննարկումը պետք է հստակեցվի Հայաստանի Հանրապետությանը սահմանակից Կարսի, Արդահանի մարզերի ու Սուրմալուի գավառի իրավական կարգավիճակը: Հայկական կողմն իրավասու է ի սկզբանե պահանջ ներկայացնել Արևելյան Հայաստանից միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի կոպիտ խախտումներով անջատված նշված տարածքների նկատմամբ՝ վիճարկելով 1921 թ. Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերի օրինականությունը²⁰: Ավելորդ չենք համարում հիշեցնել, որ 1945 թ. հուլիսի 22-ին Պոտսդամի կոնֆերանսում Խորհրդային Հայաստանի անունից ԽՍՀՄ-ը Թուրքիային արդեն իսկ ներկայացրել է այդ տարածքների վերադարձման պահանջը²¹:

Բայց կարծում ենք, որ անգամ Հայաստանի Հանրապետությանը սահմանակից Կարսի, Արդահանի և Սուրմալուի տարածքների նկատմամբ հայ

19 Տե՛ս Հայաստանը...փաստաթղթերում, էջ 210-219:

20 Տե՛ս **Սարգսյան Ա.**, Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հիմնախնդիրներն ու պատմաիրավական հիմնավորումները, Եր., 2014, էջ 121-137:

21 Տե՛ս Դաշնակից երեք տերությունների՝ ՍՍՀՄ-ի, ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի ղեկավարների Բեռլինի (Պոտսդամի) կոնֆերանսը (1945 թ. հուլիսի 17 - օգոստոսի 2), Եր., 1989, էջ 168:

ժողովրդի իրավունքների վերականգնումը տեղի չի ունենալու միանգամից և ամբողջական ձևով. դա լինելու է տևական, փուլային մի գործընթաց: Թուրքական կողմին տարածքային գիշումների մտքին աստիճանաբար ընտելացնելու նպատակով այդ ուղղությամբ նրա կողմից կատարվելիք առաջին քայլերը կարող են լինել խորհրդանշական բնույթի, օրինակ՝ Հայաստանին փոխանցել համայն հայության խորհրդանիշներ **Արարատ լեռը** և հայոց միջնադարյան մայրաքաղաք **Անիի ավերակները**: Ինչ վերաբերում է, օրինակ, Սուրմալուի գավառի բնակավայրերի փուլային տարբերակով Հայաստանի Հանրապետությանը միացմանը, ապա դա պետք է կատարվի միայն այն բանից հետո, երբ միջազգային հանձնաժողովի կողմից վերջնականապես կարգավորված լինեն կոնկրետ բնակավայրերի հետ կապված գույքային բոլոր հարցերը, և հայերին պատկանող գույքը վերադարձված լինի ժառանգներին կամ նրանց շահերի ներկայացուցչին՝ ՀՀ-ին: Այս հանգամանքը կարևոր է այնքանով, որ հայերին պատկանող անշարժ գույքի վրա ապօրինաբար բնակվող Թուրքիայի քաղաքացի թուրքերը կամ քրդերը, մինչև տվյալ բնակավայրերի՝ Հայաստանին միացնելը պետք է ազատած լինեն հայերի սեփականությունը կամ սահմանված կարգով սկսեն բնակվարձ վճարել հայկական կողմին: Հայերին պատկանող անշարժ գույքի հետ կապված խնդիրները նախապես լուծելու պարագայում Հայաստանի Հանրապետությանը փոխանցման ենթակա տարածքներում բնակվող Թուրքիայի քաղաքացիների մի մասը ինքնական կեռանա նշված բնակավայրերից:

Միջազգային հանձնաժողովի գործունեության արդյունքում Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հատուկ հիմնադրամին փոխանցված դրամական միջոցները առաջին հերթին պետք է նպատակաուղղվեն միացվող բնակավայրերում ենթակառուցվածքների ստեղծմանը և սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավմանը՝ արտոնյալ պայմաններ ապահովելով այնտեղ հայ բնակչության վերաբնակեցման համար: Այսպիսով, հայրենիքի նկատմամբ հայ ժողովրդի իրավունքների վերականգնումը դժվար և տևական գործընթաց է լինելու, որը տասնամյակներ կպահանջի: Չնոռանանք, որ Գերմանիայի կողմից հրեաներին տրամադրվող միայն նյութական փոխհատուցման գործընթացը շարունակվում է արդեն վեց տասնամյակ:

Եզրակացություններ

Անփոփելով հարկ ենք համարում նշել, որ վաղուց հասունացել է պահը, որ մենք թեկուզև ընդհանուր գծերով մշակենք Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հնարավոր գործընթացի մեխանիզմների և գործիքակազմի մոդել կամ մոդելներ, որպեսզի մեզ համար բարենպաստ աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային իրավիճակների ստեղծման պարագայում ունենանք ներկայացնելիք փաստաթղթի նախնական տարբերակը: Սույն հրապարակումը այդ խնդիրներին լուծումներ գտնելու ընդամենը մի փորձ է, որը, անշուշտ, չի հավակնում վերջնական ճշմարտության: Առաջարկվող մոդելը գուցե երազանքի կամ երևակայության ոլորտից

կարող է համարվել, սակայն եթե յուրաքանչյուրս մտովի մի քանի տասնամյակ հետ գնանք, ապա անկեղծորեն կխոստովանենք, որ այն ժամանակ կարող էր զառանցանք համարվել անգամ ԽՍՀՄ-ի փլուզումը և Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումը: Չմոռանանք՝ մեր ժողովրդի հոգում անթեղված Արցախի ազատագրման երազանքն էր, որ հնարավոր դարձրեց մեր հաղթանակը Արցախյան պատերազմում և հանգեցրեց երկրորդ հայկական պետության հռչակմանն ու փաստացի գոյությանը:

Անշուշտ, մինչ այդ Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանության ճանաչման նպատակով հարկավոր է խոսել թուրքերի հետ, նրանց իրազեկել ցեղասպանության ընթացքում մեր ժողովրդի կրած տառապանքների մասին, ներկայացնել դրա հետևանքների հաղթահարման հարցում թուրքական կողմից մեր ակնկալիքները և թուրքերի հետ ներկա և ապագա հարաբերությունների կարգավորման մեր մոտեցումները: Այս առումով պետք է նշել, որ արդեն քսան տարի է թուրք հասարակության մեջ այս խնդիրները բարձրաձայնվում են Թուրքիայի հայերի՝ պոլսահայության և ծպտյալ հայերի ներկայացուցիչների կողմից: Նշված հարցերի վերաբերյալ թուրքերի հետ երկխոսություն սկսելուց առաջ նախ հարկավոր է ընտրել ճիշտ գրուցակիցների՝ մտավորականների, որոնք չեն ուղղորդվում իշխանությունների կամ ծայրահեղ ազգայնական ուժերի կողմից, հակառակ պարագայում ձեռնարկված ջանքերը կլինեն ապարդյուն, անտեղի կվատնվեն ռեսուրսներն ու ժամանակը: Կարծում ենք, որ թուրք հասարակության մեջ ճիշտ թիրախային խումբ ընտրելու և նրա հետ նշված հարցերի մասին քննարկում սկսելու համար հարկավոր կլինի նույն պոլսահայերի և ծպտյալ հայերի միջնորդությունը:

Արմեն Յ. Մարուքյան – գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմության, ինչպես նաև Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման տարաբնույթ հարցերն են: Չորս մենագրությունների, շուրջ չորս տասնյակ գիտական հոդվածների հեղինակ է, որոնք վերաբերվում են Առաջին աշխարհամարտի տարիներին Հայկական հարցում Ռուսաստանի վարած քաղաքականության, Հայոց ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման պատմափրավական ու քաղաքական հիմքերի և հնարավորությունների վերհանման խնդիրներին:

Summary

THE ISSUE OF OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF THE ARMENIAN GENOCIDE

Outline of a Roadmap

Armen.Ts. Marukyan

Key words – Overcoming of consequences of the Armenian Genocide, Road map, Republic of Armenia, Armenian Diaspora, Ottoman Empire, Turkey, Arbitral award of Woodrow Wilson, Treaty of Sevres, Treaty of Lausanne.

Recently have begun to extend opinions on allegedly impossibility of process of overcoming consequences of the Armenian Genocide because of lack of mechanisms and methods of realization of this process have begun to extend. Willy-nilly the problem becomes primitive by similar reasonings, discussion of a question is transferred to unscientific, household level, than, in fact, the idea of compensation for the Armenian Genocide depreciates. Meanwhile, if not to go into extremes and to be guided by realistic concepts, then it is quite possible to find rational solutions of this problem. On the basis of historic facts, norms and the principles of international law, and also in particular on a precedent on which compensation to the Jewish people for Holocaust consequences is still carried out, it is quite possible to develop certain tools, methods and mechanisms of realization also of compensation for Genocide to the Armenian people. In this article are offered certain methods and mechanisms of overcoming territorial, cultural and civilization, material, and also moral and psychological consequences of Genocide made concerning the Armenian people.

Резюме

ПРОБЛЕМА ПРЕОДОЛЕНИЯ ПОСЛЕДСТВИЙ ГЕНОЦИДА АРМЯН

Набросок дорожной карты

Армен Ц. Марукян

Ключевые слова – преодоление последствий Геноцида армян, Дорожная карта, Республика Армения, Армянская диаспора, Османская империя, Турция, Арбитражное решение Вудро Вильсона, Севрский договор. Лозаннский договор.

В последнее время начало распространяться мнение о невозможности процесса преодоления последствий Геноцида армян по причине отсутствия механизмов и методов реализации данной задачи. Подобными рассуждениями волей-неволей проблема примитивизируется, обсуждение вопроса переводится на ненаучный, бытовой уровень, чем, по-сути, обесценивается

ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ

Թ. (ԺԵ) ցարի, թիվ 2 (58), ամիլ-հմիլ, 2017

ՀԿԻ համահայկական հանրեա

сама идея возмещения за Геноцид армян. Между тем, если не впасть в крайности и руководствоваться реалистическими представлениями, то вполне возможно найти рациональные решения данной проблемы. На основе фактов, норм и принципов международного права, а также опираясь на прецедент по которому до сих пор осуществляется возмещение еврейскому народу за последствия Холокоста, вполне возможно разработать определенный инструментарий, методы и механизмы возмещения за Геноцид армянскому народу. В данной статье предлагаются определенные методы и механизмы преодоления материальных, территориальных, духовных, а также морально-психологических последствий Геноцида, совершенного в отношении армянского народа.